

An analysis of stylistic similarities and differences between Tārīkh-i Bayhaqi and Tārīkh-i Jahāngushāy-i Juwaynī using Halliday's experiential metafunction

Navid Eshaghian¹, Batul Vaez²

Received: 2024/03/21 Accepted: 2024/12/30

1. Introduction

In order to grasp this study's main concern, we should note that Abū'l-Fazl Bayhaqi's *Tārīkh-i Bayhaqi* and Atā-Malek Juwaynī's *Tārīkh-i Jahāngushā* share striking similarities yet also differ noticeably. Both aim to document the history of their respective eras, placing them within the Persian historiographical tradition. At the same time, one reflects the transitional (*beynābeyn*) prose style, whereas the other is written in a technical (*fanni*) style. Recognizing these overlapping and diverging traits, we employ Halliday's Systemic Functional Linguistics (SFL) to clarify these distinctions.

We chose Halliday's approach primarily for its foundational principles. Michael Halliday views linguistic form as driven by its function, itself shaped by the speaker's or writer's intended (or unintended) meaning and the situational context. These functions, understood as different realizations of meaning, operate across

How to Cite:

Eshaghian, N; Vaez, B (2025), An analysis of stylistic similarities and differences between Tārīkh-i Bayhaqi and Tārīkh-i Jahāngushāy-i Juwaynī using Halliday's experiential metafunction, *Journal of Language Research*, 17 (56), 219-252.

<https://doi.org/10.22051/jlr.2024.46737.2421>

homepage: <https://zabanpazhuhi.alzahra.ac.ir>

1. MA Graduate in Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. eshagiannavid5@gmail.com

2. Associate Professor of Persian Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (corresponding author); batoolvaez@atu.ac.ir

Copyright © 2025 The Authors. Published by Alzahra University. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited; and does not alter or modify the article.

three “metafunctions.” Our study concentrates on the experiential metafunction, which deals specifically with how individuals perceive external realities and internal experiences, and also establishes transitivity within a text.

Accordingly, the central question is how effectively Halliday’s experiential metafunction captures the texts’ potential similarities. A related question asks how it explains their stylistic differences.

Given this methodology, it is relevant to consider how earlier scholarship has adopted Halliday’s framework. Although researchers have applied it to Persian prose and poetry, no study has yet provided a stylistic analysis of these two works using this approach. Existing research on *Tārīkh-i Bayhaqi*, for instance by Dehghani (2021) and Seyed Ghasem (2019), explores historical, literary, social, and syntactic dimensions; meanwhile, a 2007 article by Mehraki & Abbasi examines *Tārīkh-i Jahāngushā* through Jakobson’s communication model and functional linguistics. However, no detailed analysis of either text has used Halliday’s framework to date.

2. Methodology

Systemic Functional Linguists highlight the functional aspect of language, as implied by the term “functional.” Halliday argues that several dimensions—Structure, System, Stratification, Instantiation, and Metafunction—form “a system of systems.” As he writes, “any set of alternatives, together with its condition of entry, constitutes a system in this technical sense” (Halliday, 2014: 22). Metafunction, encompassing ideational (experiential and logical), interpersonal, and textual components, is key to distinguishing this theory from formal linguistics.

In SFL, language is multilayered, and “meaning” emerges from how speakers conceptualize a context, then employ various linguistic systems. Webster (2019: 37) argues, “what enables the meaning-making potential in language is the lexicogrammar.” Moreover, the clause is crucial: “the clause is the central processing unit in the lexicogrammar – in the specific sense that it is in the clause that meanings of different kinds are mapped into an integrated grammatical structure” (Halliday, 2014: 10). Halliday’s clause-level systems—transitivity, mood, and theme—align with the ideational, interpersonal, and textual metafunctions, respectively, shaping how language realizes meaning.

As a subset of the ideational metafunction, the experiential metafunction conveys both external and internal experiences. Berry (2019: 93) calls it “the function of language to represent our experience of the world” and our reactions to it, while Webster (2019: 38) refers to it as “the construing experience function.” Whenever we describe our encounters with the outside world or reflect on internal states, we draw on this metafunction. Halliday (2014: 213) notes that these experiences are “organized into a manageable set of process types”—each providing a framework for articulating a domain of experience. Below is an overview of each type:

1. Material Process
2. Mental Process
3. Relational Process
4. Behavioral Process
5. Verbal Process
6. Existential Process

In addition to processes and participants, which are the obligatory components of the clause, there are optional linguistic elements whose presence, while not required, is semantically salient—and thus influential in the transitivity system. Halliday labels these *circumstantial elements* and classifies them into nine types:

1. Extent
2. Location
3. Manner
4. Cause
5. Contingency
6. Accompaniment
7. Role
8. Matter
9. Angle

3. Results and Discussion

Both *Tārīkh-i Bayhaqi* and *Tārīkh-i Jahāngushā* rely heavily on material processes, though to different degrees. As shown in Table 1, these processes remain

the most dominant in both works, helping each author record observed events and experiences in a concrete manner. They each also feature relatively high frequencies of relational processes, indicating their shared emphasis on exploring how phenomena exist and relate to one another. Meanwhile, existential processes remain minimal, likely reflecting the genre's focus on tangible historical accounts.

In *Tārīkh-i Bayhaqi*, the notable presence of verbal processes suggests an interest in documenting sources through direct speech, while *Tārīkh-i Jahāngushā* includes fewer such instances, indicating a distinct narrative approach. Another stylistic difference emerges in the diverse ways each text employs relational processes. Bayhaqi experiments with more varied subtypes, while Juwaynī narrows his usage to only a few categories.

Table 2 summarizes the distribution of circumstantial elements in each work, highlighting the more frequent inclusion of location and causal details in *Tārīkh-i Jahāngushā*. This pattern is consistent with its technical prose style, characterized by longer sentences and occasional complexity. By contrast, *Tārīkh-i Bayhaqi*'s distinctly transitional style appears to favor a more focused narrative that infuses historical reporting with elements of storytelling.

Table 1.

The Frequency of Process Types in Tārīkh-i Bayhaqi and Tārīkh-i Jahāngushā

Process Type	Tārīkh-i Bayhaqi		Tārīkh-i Jahāngushā	
	Frequency	Percentage	Frequency	Percentage
Material Processes	243	48.12%	286	56.63%
Relationl Processes	91	18.02%	97	19.21%
Verbal Processes	79	15.64%	40	7.92%
Mental Processes	75	14.85%	68	13.47%
Behavioral Processes	10	1.98%	5	0.99%
Existential Processes	7	1.39%	9	1.78%
Total	505	100%	505	100%

Table 2.*The Frequency of Circumstantial Elements in Tārīkh-i Bayhaqi and Tārīkh-i Jahāngushā*

The Type of Circumstantial Element	Tārīkh-i Bayhaqi		Tārīkh-i Jahāngushā	
	Frequency	Percentage	Frequency	Percentage
Location	83	41.79%	157	49.22%
Manner	44	20.90%	45	14.11%
Cause	30	14.93%	57	17.87%
Extent	16	7.96%	25	7.84%
Accompaniment	14	6.47%	12	3.76%
Matter	11	5.47%	12	3.76%
Angle	3	1.49%	4	1.25%
Contingency	2	1.00%	6	1.88%
Role	0	0.00%	1	0.31%
Total	203	100%	319	100%

4. Conclusion

Both works share similar patterns in their core processes—most notably the dominance of material and relational types—reflecting a unified register tied to their commonplace in the Persian historiographical tradition. However, Tārīkh-i Bayhaqi stands out for its higher use of verbal processes, while Tārīkh-i Jahāngushā includes significantly more circumstantial elements, such as those marking location and cause, likely due to its “technical prose” style with long, complex sentences. In sum, although the two texts broadly align in their experiential processes, they diverge in how they employ circumstantial elements, offering insight into each author’s stylistic choices and the conventions of their era.

Keywords: Tarikh-i Bayhaqi, Tārīkh-i Jahāngushā-i Juwaynī, systemic functional grammar, Michael Halliday, ideational metafunction, historical stylistics, historiography.

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فصلنامه علمی زبان پژوهی دانشگاه الزهراء (س)
سال هفدهم، شماره ۵۶، پاییز ۱۴۰۴، صفحات ۲۱۹-۲۵۲
مقاله پژوهشی

واکاوی شباهت‌ها و تفاوت‌های سبکی تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی با به‌کارگیری فرانش تجربی هلیدی

نوید اسحاقیان^۱، بتول واعظ^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۰۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۰

چکیده

بر مبنای دستور نقش‌گرای نظام‌مند، زبان از لایه‌های گوناگونی تشکیل شده است و بافت موقعیتی، که عاملی برون‌متنی است، با این لایه‌ها در ارتباط است. سه پهنه کلی برای انتقال معانی از بافت موقعیتی به درون زبان وجود دارد؛ این سه پهنه با نام «فرانش» نامیده می‌شوند. از میان این سه فرانش، فرانش اندیشگانی، دربرگیرنده دو فرانش تجربی و منطقی و ابزاری برای ارزیابی میزان گذرایی متن است. نظریه موردبحث از این فرانش برای تحلیل معنا در سطح‌های گوناگونی همچون معناشناسی و واژ-دستور بهره می‌گیرد. در این پژوهش، کوشیده‌ایم از این ابزار زبانی برای تحلیل سبک‌شناسانه تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی استفاده کنیم. اگرچه این دو کتاب سیاقی مشترک دارند، تفاوت‌هایی اساسی مابین آن‌ها وجود دارد. با هدف بازنمود این شباهت‌ها و تفاوت‌ها، پانصد بند از تاریخ بیهقی و پانصد بند از تاریخ جهانگشا را بر مبنای فرانش تجربی تجزیه

استناد به مقاله:

اسحاقیان، نوید؛ واعظ، بتول (۱۴۰۴)، واکاوی شباهت‌ها و تفاوت‌های سبکی تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی با به‌کارگیری فرانش تجربی هلیدی، *زبان پژوهی*، ۱۷ (۵۶)، ۲۱۹-۲۵۲.

<https://doi.org/10.22051/jlr.2024.46737.2421>

homepage: <https://zabanpazuhui.alzahra.ac.ir>

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی،

دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران؛ N.eshaghian@ut.ac.ir

۲. دانشیار ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران،

ایران (نویسنده مسئول)؛ batoolvaez@atu.ac.ir

حق انتشار این مستند، متعلق به نویسندگان آن است. © ۱۴۰۴. ناشر این مقاله، دانشگاه الزهراء است.

این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و عدم تغییر یا تعدیل مقاله مجاز است.

Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

و تحلیل کرده‌ایم. برجسته‌ترین شباهت یافت‌شده، فراوانی بالای فرایند مادی است. این فرایند برای بیان رخدادها و اتفاقاتی به کار برده می‌شود که در جهان بیرون رقم خورده‌است. دومین شباهت، فراوانی بالای فرایند رابطه‌ای در پیکره هر دوی این کتاب‌هاست که ابزاری برای توصیف از طریق نسبت‌دادن مفاهیم و رخدادها به یکدیگر است. سومین شباهت، کمترین استفاده از فرایند وجودی است که سازه‌ای است برای گفتن از موجودیت یک ماهیت یا شخص. مجموع این شباهت‌ها با در نظر گرفتن این مسئله که هر دوی این آثار تلاش‌هایی برای ثبت تاریخ هستند، این گمانه را ایجاد می‌کند که این نظریه می‌تواند در تحلیل سبک کتاب‌های تاریخ‌نگاری موثر باشد. از سوی دیگر، تفاوت‌های گوناگونی که در تحلیل داده‌ها به دست آمد، همچون فراوانی بالای عناصر حاشیه‌ای در تاریخ جهانگشای، بیان‌گر این موضوع است که فرانش تجربی در بازنمایی سبک متفاوت این دو کتاب موفق بوده‌است. این تفاوت‌ها که در سطح‌های گوناگونی، همچون تفاوت زبانی، ادبی و اجتماعی، قابل بررسی هستند، بازنمایانده بافت موقعیتی متمایزی‌اند که در زمان نویسنده حاکم بوده‌است.

واژه‌های کلیدی: فرانش تجربی، فرانش اندیشگانی، دستور نقش‌گرای نظام‌مند،

سبک‌شناسی متون تاریخی، تاریخ بیهقی، تاریخ جهانگشای جوینی

۱. مقدمه

برای درک دغدغه این پژوهش، توجه به این نکته الزامی است که تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی که به‌عنوان پیکره‌های این پژوهش در نظر گرفته شده‌اند، شباهت‌ها و تفاوت‌های بارزی دارند. شباهت این دو کتاب در این مسئله نهفته است که هر دو تلاش‌هایی برای تاریخ‌نگاری^۱ زمانه خود هستند. از سوی دیگر، یکی از آن‌ها متعلق به سبک نثر دوره بینابین و دیگری مربوط به سبک نثر فنی است. با درک این تفاوت‌ها و شباهت‌های احتمالی، پژوهشگران کوشیده‌اند تا از زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند برای تبیین این تمایزات بهره ببرند.

عمده‌ترین دلیلی که موجب انتخاب این رویکرد شده‌است، ویژگی‌های کانونی آن است. گفتنی است که مایکل هلیدی^۲ به‌عنوان چهره شناخته‌شده مکتب زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند^۳، با معرفی سازوکارهای متمایز از زبان‌شناسی صورت‌گرا، رویکرد متفاوتی را برای واکاوی معنا ترتیب داده‌است. هلیدی صورت‌گرا را مؤلفه‌ای تحت‌تأثیر نقش/کارکرد آن و کارکرد را نیز

1. historiography

2. M. A. K. Halliday

۳. ترجیح پژوهشگران بهره‌گیری از معادل «نظام‌بنیاد» بود ولی در این مورد، از معادل «نظام‌مند» که کاربرد بیشتری دارد، بهره گرفته شد.

تابعی از معنای مورد نظر تولید کننده اش و در عین حال، بافت موقعیتی می داند. «از همین رو، به عقیده هلیدی نقش های اجتماعی زبان موجب پدید آمدن شکل دستور زبان می شود. بر این پایه، نظام دستوری زبان یک درون داد نقشی^۱ یک برون داد ساختی^۲ را دربر می گیرد.» (Meshkotod Dini, 2018: 125). همچنین، «هلیدی زبان را نظامی از انتخاب های نشانه ای می دانست که گویشور در سطوح مختلف با توجه به بافت موقعیت انجام می دهد. مجموعه این انتخاب ها، شبکه منظم و تودرتویی از روابط را پدید می آورد که نقش های گوناگونی دارند و هر عنصر با ارجاع به نقش آن در نظام کلی زبان معنا می شود.» (Sharifi, 2018: 76). این نقش ها که در واقع جلوه های گوناگونی از معنا در متن هستند، در سه ساحت متفاوت جای می گیرند و با کلیدواژه «فرانقش^۳» شناخته می شوند.

چنین دیدگاهی با توجه به اینکه «کارکردهای زبانی» را در مرکز توجه خود قرار می دهد و توجهی ویژه به محور جانشینی زبان دارد که دربرگیرنده گزینه های بالقوه تولید مصادیق زبانی است، انتخابی بسنده برای کاوش در آثار ادبی با به کارگیری یک رویکرد تحلیلی آماری است. روی هم رفته، ظرفیت های این نظریه آن را به انتخابی مناسب برای ساخت گشایی علمی ادبیات تبدیل می کند که با توجه به میزان انعطافش ابزاری مناسب برای بیان ظرافت های متون ادبی با حداقل میزان فروکاست در معنا است.

از میان فرانقش های سه گانه هلیدی، فرانقش تجربی به شکل اختصاصی برای بیان تجارب انسان ها از محیط پیرامون و عالم درونی شان به کار گرفته می شود و در نهایت، به تعیین میزان گذرایی کلام می انجامد. «زبان نظریه ای از تجربه انسانی را عرضه می کند و منابع مشخصی از واژه-دستور هر زبان به چنین کارکردی اختصاص داده شده اند.» (Halliday, 2014: 30)

با درک این مقدمات، پرسش کانونی این پژوهش این است که فرانقش تجربی هلیدی تا چه میزانی در بیان شباهت های احتمالی این دو کتاب کارآمد است. پرسش بعدی این است که فرانقش تجربی دستوری نقش گرای هلیدی تا چه میزانی در بیان تفاوت های سبکی این دو کتاب کارآمد است؟

۲. پیشینه پژوهش

پژوهش های بسیاری، متن های نظم و نثر فارسی را بر مبنای نظریه زبان شناسی نقش گرای هلیدی بررسی کرده اند؛ با این حال، هیچ پژوهشی یافت نشد که به بررسی سبک شناسانه تاریخ بیهقی و

جهانگشای جوینی براساس این نظریه پرداخته باشد. البته، از آنجایی که این دو کتاب از منظرهای گوناگونی، همچون منظر زبانی، ادبی، اجتماعی و تاریخی، دارای اهمیت‌اند، پژوهشگران گوناگونی با دیگر نظریه‌ها و شیوه‌ها به پژوهش در این دو اثر پرداخته‌اند. در ادامه این بخش، ابتدا به معرفی برخی از پژوهش‌ها می‌پردازیم که با محوریت تاریخ بیهقی و یا تاریخ جهانگشای انجام شده‌اند و روش کار آن‌ها یا دستاوردهایشان به گونه‌ای با این نوشته مرتبط است. پس از آن، پژوهش‌هایی را معرفی می‌کنیم که به تحلیل متون ادبی به کمک نظریه هلیدی پرداخته‌اند.

همان‌گونه که گفته شد، پژوهش‌های علمی گوناگونی با محوریت تاریخ بیهقی انجام شده‌است. از آن‌میان، محمد دهقانی (Dehghani, 2021) در کتاب «حدیث خداوندی و بندگی»، افزون بر معرفی مفصل تاریخ بیهقی، می‌کوشد مهم‌ترین جنبه‌های این شاهکار را از جنبه تاریخی، ادبی، اجتماعی و روان‌شناختی شرح دهد. لیلا سیدقاسم (Seyed Ghasem, 2019) در کتاب «بلاغت ساختارهای نحوی در تاریخ بیهقی»، این کتاب تاریخی را براساس ترکیب دو نظریه نظم جرجانی و زبان‌شناسی نقش‌گرا بررسی کرده و برخی از ویژگی‌های نحوی را به‌عنوان هنر سازه‌های اصلی بیهقی تعیین کرده‌است، نیز به ارتباط ساختارهای نحوی پرتکرار در تاریخ بیهقی با بافت اجتماعی، سیاسی و تاریخی آن پرداخته‌است. عاطفه خدایی لیقوان (Khodaei Lighvan, 2016) در رساله دکتری «ساختمان دستوری - معنایی جمله‌های بیانگر سه عاطفه اصلی: ترس، خشم و دل‌بستگی در تاریخ بیهقی، کلیله و دمنه و گلستان»، ساختمان دستوری و معنایی جمله‌های دارای این عواطف سه‌گانه را در این سه متن بررسی و تحلیل کرده‌است. هادی یوسفی (Yousefi, 2002) در پایان‌نامه «بررسی تطبیقی تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی از دیدگاه ادبی»، تنها به زیبایی‌شناسی صناعات ادبی، مفاهیم علم معانی و ویژگی‌های سبکی و نگارشی این دو کتاب تاریخی پرداخته و در بررسی این دو کتاب، از هیچ نظریه زبان‌شناختی بهره نکرده‌است.

درباره جهانگشای جوینی نیز چندین پژوهش انجام گرفته‌است که تنها روش یکی از آن‌ها به پژوهش حاضر نزدیک است: ایرج مهرکی و حبیب‌الله عباسی (Mehraki & Abbasi, 2007) در مقاله «کارکردهای زبانی تاریخ جهانگشای جوینی»، با دو رویکرد نظریه ارتباطی یا کوبسن و زبان‌شناسی نقش‌گرا به توصیف کارکردهای زبانی این متن تاریخی پرداخته‌اند. با اینکه روش پژوهش در مقاله براساس این دو نظریه معرفی شده و در مبانی نظری مقاله نیز اندکی به بیان این دو رویکرد پرداخته شده‌است، ولی در متن مقاله، شاهد استفاده از روش کاربردی و تحلیلی این دو نظریه نیستیم. از میان پژوهش‌های انجام گرفته دیگر درباره تاریخ جهانگشا، هیچ مورد دیگری که

در تحلیل این متن از نظریه هلیدی استفاده کرده باشد، یافت نشد.

همچنین، خالی از لطف نیست که به برخی از پژوهش‌هایی اشاره کنیم که در دیگر منطقه‌های جهان با به کارگیری این نظریه بر روی متن‌های ادبی زبان‌های دیگر انجام شده است. پژوهش روینا معصوم (Masum, 2024) که بر روی داستان خانه تسخیر شده ویرجینیا ولف با استفاده از این نظریه انجام شده، اثری قابل توجه است. این پژوهشگر کار خود را با هدف قراردادن تردیدی که بر سر ژانر این اثر ادبی است، آغاز می‌کند تا با به کارگیری این نظریه واکاوی کند که کدام یک از دو ژانر فراطبیعی یا عشقی توصیف‌کننده این نوشته ویرجینیا ولف هستند. گذشته از این، شوق الغزی و افروی (Al Ghizzi & Afrawi, 2024) که دانش‌آموخته دانشگاه ذی قار عراق است، از این نظریه برای تحلیل سبک شناختی داستان کوتاه دو دوست نوشته گی دو مویسان پرداخته است. در پایان، اشاره به اثر آنابل لوکین (Lukin, 2008) نیز خالی از لطف نیست. این پژوهشگر از فرانش تجربی دستور نقش‌گرای نظام‌مند در تحلیل شعری از وینسنت میلی بهره برده تا ویژگی‌های ادبی این اثر را واکاوی کند.

۳. روش‌شناسی پژوهش

زبان‌شناسان مکتب مورد بحث، پیش از هر چیز دیگری، بر کارکرد زبان تأکید دارند و همین مسئله است که سبب کاربرد ترکیب «نقش‌گرا» در عنوان این نظریه می‌شود. در این نظریه، کارکردهای زبان که در موقعیت‌های گوناگون شکل می‌گیرند، مبنای شکل گرفتن دستور زبان هستند.

مایکل الکساندر کِرک وود هلیدی شناخته‌شده‌ترین چهره مرتبط با زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند است. وی برای ترتیب‌دادن یک نظریه زبانی جامع با تأکید بر دو اصطلاح نظام^۱ و نقش^۲، کوشش‌های گوناگونی کرد. نخستین نوشته‌های مرتبط با دستور نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی، در سال‌های ابتدایی دهه ۶۰ میلادی منتشر شدند؛ نظریه مقوله و میزان^۳ یکی از ساختارمندترین نمونه‌های آن تلاش‌های آغازین است که تأثیر زبان‌شناس و اندیشمند انگلیسی، جی. آر. فرث^۴ در آن احساس می‌شود. پس از آن سال‌ها، هلیدی پژوهش‌های خود را کامل‌تر کرد و محصول پژوهش‌ها و آزمون و خطاهای خود را در یک کتاب جامع‌تر، یعنی مقدمه‌ای بر زبان‌شناسی نقش‌گرا^۵، در سال ۱۹۸۵ منتشر کرد. این کتاب بعدها با ویرایش‌های کامل‌تر، در سال‌های ۲۰۰۴ و ۲۰۱۴، روانه جوامع علمی شد.

1. system

2. function

3. scale and category

4. J. R. Firth

5. An Introduction to Functional Grammar

هلیدی بر این باور است که نظریه وی از ابعاد گوناگونی تشکیل شده که هر کدام به موازات یکدیگرند و هنگامی که در کنار هم قرار می‌گیرند، نظام نشانه‌ای اجتماعی مورد نظر هلیدی را شکل می‌دهند. همان‌گونه که هلیدی می‌نویسد: «یکی از جنبه‌های رویکردی که ما در این جا به کار برده‌ایم، یعنی در { نظریه نظام‌مند، این است که این نظریه فراگیر است: این {نظریه} با زبان و کلیت آن دست‌وپنجه نرم می‌کند، بنابراین، هر چیزی که دربارهٔ یک منظر {زبان} گفته شود، باید در ارتباط با کل زبان درک شود.» (Halliday, 2014: 20).

۳-۱. زبان به منزله نظامی چندبُعدی:

هلیدی ساختار^۱، نظام، لایه‌بندی^۲، موردی‌شدگی^۳ و فرانش را به‌عنوان پنج بُعد نظریه خود معرفی می‌کند که هر کدام دارای ساماندهی ویژه خود هستند. وی می‌نویسد: «در این جا، فقط به بیان دو اصطلاح ساختار و نظام می‌پردازیم که دو اصطلاح کلیدی در زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند هستند و پس از آن، به سراغ فرانش می‌رویم. بُعد ساختار در دستور نظام‌مند دربرگیرنده قواعد یا اصولی است که تعیین‌کننده این مسئله هستند که چه واحد زبانی‌ای با چه واحد زبانی دیگری هم‌نشین خواهد شد. از سوی دیگر، «بُعد نظام» بیانگر محور جانشینی زبان است که در واقع تعیین‌کننده این مسئله است که امکان استفاده از چه واحد زبانی‌ای به جای واحد زبانی دیگری وجود دارد. با این حساب، زبان، در واقع، دربرگیرنده مجموعه‌ای از نظام‌هاست، زبان نظام‌هاست. «هر مجموعه از شق‌های «زبانی»، به همراه شرایط استفاده‌شان {در جمله‌های گوناگون} تشکیل‌دهنده یک نظام هستند.» (Halliday, 2014: 22).

شایان توجه است که «زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌بنیاد دو شیوه برای طبقه‌بندی [زبان] را به رسمیت می‌شناسد: رتبه‌محور و فرانش‌محور.» (Bartlett & O'Grady, 2017: 42). بی‌گمان، فرانش یکی از مهم‌ترین مفاهیم در دستور هلیدی است، مفهومی که به شکل کلان، طرز نگاه این نظریه را به زبان می‌نمایاند و این مکتب را از دیگر مکتب‌های زبانی، همچون زبان‌شناسی صورت‌گرا، متمایز می‌کند. درک این اصطلاح در گرو درک دو مفهوم «بافت»^۴ و «معنی»^۵ است. در نگاه زبان‌شناسان این مکتب، زبان مقوله‌ای چندلایه است که هر لایه از آن با لایه دیگر در ارتباط است. بافت مفهومی است که در بیرون از لایه‌های زبان قرار دارد و به شکل مستقیم و

1. structure
2. stratification
3. instantiation
4. context
5. meaning

غیرمستقیم، با این لایه‌ها در ارتباط است. معنی در این نظریه حاصل مفهوم‌پردازی^۱ آن چیزی است که در بافت غیرزبانی رقم می‌خورد. پس، هنگامی که انسان‌ها در یک بافت موقعیتی قرار می‌گیرند، ابتدا به مفهوم‌پردازی آن چیزی که در بافت در حال رقم خوردن است می‌پردازند و در ادامه، به کمک زبان و نظام‌های گوناگون آن، دست به انتخاب‌هایی می‌زنند که به ساخت معنی زبانی منجر می‌شود.

پرسشی که در این جا مطرح می‌شود این است که زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند دقیقاً چه ابزار یا ابزارهایی برای سنجش معنایی که در بیرون از بافت زبانی قرار دارد و پس از آن، به درون زبان منتقل می‌شود، به دست می‌دهد. پاسخ به این پرسش در گرو آشنایی با فرانش است. فرانش اصطلاحی فراگیر است که به سه شاخه، یعنی فرانش اندیشگانی^۲، بینافردی^۳ و متنی^۴ دسته‌بندی می‌شود. فرانش اندیشگانی نیز به دو شاخه تجربی و منطقی گروه‌بندی می‌شود. هر کدام از این فرانش‌های سه‌گانه که به شکل موازی در هر متنی وجود دارند، وظیفه تحقق بخش خاصی از معنا را به دوش می‌کشند. بنابراین، این سه فرانش، در واقع، سه نوع معنای متفاوت هستند که امکان بررسی این جنبه‌های معنایی را در هر متنی فراهم می‌کنند.

بافت لایه‌ای است بیرون از زبان که از طریق بالاترین لایه زبانی، یعنی معنی‌شناسی، به تعامل با زبان می‌پردازد. سه فرانش برای ایجاد این ارتباط به کار گرفته می‌شوند و اقدام به مفهوم‌سازی سه ساحت موجود در بافت غیرزبانی، یعنی منش، گستره و شیوه، می‌کنند. هر کدام از این سه فرانش که مانند طیف‌هایی در امتداد لایه‌های زبانی قرار دارند، حاوی بخش خاصی از معانی زبانی نهفته در متن هستند. برای دسترسی به این معانی، باید به سراغ واژ-دستور برویم چراکه «چیزی که پتانسیل معنی‌سازی زبان را فعال می‌کند، واژگان‌دستور است» (Webster, 2019: 37) «معنی‌شناسی تجربه و روابط بینافردی را به معنی زبانی منتقل می‌کند و واژگان‌دستور این معنی را به درون واژه‌ها انتقال می‌دهد.» (Halliday, 2014: 43)

این واحد زبانی، بند، جایگاه ویژه‌ای در واژگان‌دستور و بررسی فرانش‌های موردنظر ما دارد، به شکلی که هلیدی در این باره می‌نویسد: «بند واحد پردازش مرکزی در واژگان‌دستور است - در این معنای خاص، این بند است که معنای متفاوت در آن به یک ساختار دستوری یکپارچه می‌رسند.» (Halliday, 2014: 10) اگر بخواهیم به شکلی کاربردی بند را بررسی کنیم و معیاری کارآمد برای تشخیص آن به دست دهیم، باید بگوییم که هر جمله در زبان که دارای یک فعل

1. conceptualization
2. ideational metafunction
3. interpersonal metafunction
4. textual Metafunction

محدوف یا غیرمحدوف است، بدون توجه به اینکه از چند گروه تشکیل شده، ساده یا مستقل است و دربرگیرنده چند جزء است، یک بند زبانی به‌شمار می‌آید. هلیدی گذرایی^۱، وجهیت^۲ و آغازگری را سه نظام اساسی موجود در بند می‌داند. این سه نظام، در فرانش‌های اندیشگانی، بینافردی و متنی قرار دارند. گفتنی است که «در ساخت آغازگری، هر بند از دو بخش آغازگر و پایان‌بخش تشکیل می‌شود» (Navabi Sohi et al., 2024: 46). این سه از بافت وارد معنی‌شناسی شده‌اند و پس از آن، به واژگان‌دستور رسیده‌اند تا با به‌کارگیری دو سطح کلیدی زبان، یعنی واژگان و دستورزبان، عبارت‌پردازی شوند و در پایان، به کمک سطح بیانی زبان و دو طریقه بیان، یعنی گفتار و نوشتار، به‌مدد اندام گفتاری انسان یا با استفاده از ابزارهای نگارش متفاوت، محقق^۳ شوند.

با توجه به این مسئله که پژوهش حاضر می‌کوشد تا از سازوکارهای مرتبط با فرانش تجربی در پیوند با عامل برون‌متنی بافت برای تحلیل دو کتاب تاریخ بیهقی و جهانگشا استفاده کند، از تشریح سه فرانش متنی، بینافردی و منطقی پرهیز می‌کنیم و به سراغ فرانش تجربی می‌رویم که در دل فرانش تجربی قرار دارد.

۳-۱-۱. فرانش تجربی

فرانش اندیشگانی با امکانات یا واحدهای زبانی‌ای سروکار دارد که برای بازسازی تجربه گوینده/نویسنده در جهان بیرونی یا درونی به کار گرفته می‌شوند. این فرانش دربردارنده نظام‌هایی است که به گویشوران این امکان را می‌دهد که درباره آن چیزی که در ذهن دارند صحبت کنند. «فرانش تجربی کارکرد زبان برای نشان‌دادن تجربه ما از جهان، بیان کردن آن چیزی که می‌خواهیم درباره اتفاقات و وضعیت امور جهان بگوییم و پاسخ ما {به این مسائل} است.» (Berry, 2019: 93) جاناتان وبستر از این فرانش با عنوان کارکرد تعبیری تجربه^۴ یاد می‌کند. (Webster, 2019: 38)

تجارب بیرونی و درونی ما واقعیت‌هایی یک‌پارچه‌اند و برای اینکه بتوانیم از آن‌ها سخن بگوییم باید به وسیله زبان به قطعاتی تجزیه شوند. برای مثال، تصور کنید که در فضای باز ایستاده‌اید و پرندگان را می‌بینید که در آسمان پرواز می‌کنند. تجربه‌ای که با آن مواجه‌اید، یک پدیده یک‌پارچه است، اما هنگامی که می‌خواهید از آن سخن

1. transitivity

2. mood

3. realize

4. The Construing Experience Function

بگویند آن را در یک ساختمان معنایی مثلاً به این صورت تجزیه می‌کنید: پرنده‌ها

دارند در آسمان پرواز می‌کنند. (Sadri, 2015: 56)

فرانقش تجربی و باز نمود آن در دستور، یعنی نظام گذرایی، همان ابزاری است که به ما این امکان را می‌دهد تا این دسته از تجارب یک پارچه را به قطعات کوچک‌تری تقسیم کنیم و در پایان، آن‌ها را وارد زبان کنیم. سه مولفه بنیادین فرانقش تجربی، یعنی فرایند^۱، شرکت‌کننده^۲ و وضعیت^۳ در این راستا کارساز هستند. در تبیین زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند از زبان، این سه مؤلفه که در بردارنده خُرده‌نظام‌های گوناگونی‌اند، نظام گذرایی زبان را تشکیل می‌دهند. «در زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند، پیکربندی ساختاری فرایند، شرکت‌کننده و وضعیت، به‌عنوان ساختار گذرایی بند شناخته می‌شود.» (Webster, 2019: 38)

به گفته هلیدی و متیوسن، دستور گذرایی یک زبان تجربه انواع تغییر را در تعداد محدودی از انواع فرایند دسته‌بندی می‌کند و هر یک از انواع فرایند انگاره یا طرح‌واره خود را برای برساختن حیطه خاصی از تجربه به‌مثابه صحنه‌ای خاص به‌دست می‌دهند. (Safaei Asl, 2016: 221)

براین مبنا، ما در زمان بیان تجارب خود از مواجهه‌مان با جهان بیرون یا در هنگام سخن گفتن از دنیای درونی خود از فرایندهای دستور نقش‌گرا بهره می‌بریم.

هلیدی بر این نکته تأکید دارد که «فرایندها در مجموعه‌ای مدیریت‌شدنی از انواع فرایندها بازتعریف می‌شوند. هر نوع فرایند از انگاره یا طرحی برای تعبیر دامنه‌ای خاص از تجربه تشکیل شده است.» (Halliday, 2014: 213) پس، تعداد فرایندها محدود و قابل اندازه‌گیری است و این مسئله یکی از ویژگی‌های مهم دستور نقش‌گرای نظام‌مند است که در کنار توجه به جزئیات زبانی و نمونه‌های موردی شده، دسته‌بندی‌ها را به کلی حذف نمی‌کند و نظام‌هایی برای ترتیب‌بندی آن‌ها به دست می‌دهد. گفتنی است که انواع فرایند یا خُرده‌نظام فرایندها حاصل نگاهی به فعل و گروه فعلی هستند که از خاستگاه معنی‌شناسی واژگانی سرچشمه گرفته‌است. این فرایندها شامل سه فرایند اصلی، یعنی مادی، ذهنی و رابطه‌ای، و سه فرایند فرعی، یعنی رفتاری، بیانی و وجودی، می‌شوند. فرایندهای فرعی در واقع در مرز بین فرایندهای اصلی قرار می‌گیرند و در مواردی، به فرایندهای اصلی شبیه می‌شوند. در ادامه، به تشریح هر فرایند به‌شکل جداگانه می‌پردازیم و شرکت‌کننده‌های مرتبط با هر فرایند را معرفی می‌کنیم.

1. process
2. participant
3. circumstance
4. subsystem

یک- فرایند مادی^۱

آن‌دسته از فعل‌ها و گروه‌های فعلی که حاوی معنایی مرتبط با کنشی هستند که در جهان بیرونی رقم می‌خورد، یک فرایند مادی به‌شمار می‌آیند.

یک بند مادی، میزانی از تغییر را در جریان رخدادها نشان می‌دهد که از طریق درون‌دادی از نیرو رخ می‌دهد. منبع نیرو که انجام‌دهنده کنش یا سبب وقوع تغییر است، کنشگر^۲ نام دارد. کنشگر می‌تواند موجودی ذی‌شعور، غیر ذی‌شعور، عینی یا انتزاعی باشد. کنشگر اصلی‌ترین شرکت‌کننده فرایند مادی و مسبب تداوم فرایند در طول زمان است و موجب أخذ نتیجه‌ای می‌شود که متفاوت از مرحله آغازین جریان فرایند است. اگر این نتیجه مربوط به خود کنشگر شود، فرایند تنها دارای یک شرکت‌کننده اصلی است و لازم یا ناگذر نامیده می‌شود (Sadri, 2015: 61).

کنشگر، به‌عنوان مهم‌ترین شرکت‌کننده در فرایند مادی، «همان است که سبب تغییر می‌شود.» (Halliday, 2014: 224-225). مانند:

۱.

الف. «امروز که من این قصه آغاز می‌کنم در ذی‌الحجه سنهٔ خمسین و اربعمانه در فرخ روزگار سلطان معظم ابوشجاع فرخ‌زاد ابن ناصر دین الله، اطال الله بقاءه...» (Beyhaqi, 2015).

کنشگر: من

هدف: این قصه
فرایند: آغاز می‌کنم.

ب... «و اکابر و متقدمان زرنوق، جمعی را با نزل‌ها پیش‌تر فرستادند.» (Juwaynī, 2022).

کنشگر: اکابر و متقدمان زرنوق

هدف: جمعی را

فرایند: فرستادند

دو- فرایند ذهنی^۱

درحالی که بندهای مادی مربوط به تجربه ما از جهان مادی هستند، بندهای ذهنی مربوط به تجربه ما از جهان خودآگاه خودمان‌اند. آن‌ها بندهای {مرتبط با} درک کردن هستند: یک بند ذهنی میزانی از تغییر را که به عنوان مجموعه‌ای از رویدادها درون خودآگاه خودمان رقم می‌خورد، تعبیر می‌کند. (Halliday, 2014: 224-225).

فعل‌هایی که برای بیان احساسات، شیوه اندیشیدن در مورد موضوع یا چیزی، تمایلات و درک ما به کار گرفته می‌شوند، فرایند ذهنی به‌شمار می‌آیند.

دو شرکت‌کننده در این گونه از بندها دخیل هستند. «در یک بند با فرایندی ذهنی، همیشه یک شرکت‌کننده وجود دارد که انسان است؛ این {شرکت‌کننده} حسگر^۲ نامیده می‌شود.» (Halliday, 2014: 249) البته، نباید این موضوع را از یاد ببریم که به‌ویژه در ادبیات، با به‌کارگیری صنعت تشخیص^۳، گاهی موجودات دیگر و حتی اشیاء بی‌جان قادر به حس کردن هستند. شرکت‌کننده دیگری که در کنار این فرایند دیده می‌شود، پدیده^۴ نامیده می‌شود.

۲.

الف. «در تاریخی که می‌کنم، سخنی نرانم که آن به تعصبی و تزیدی کشد.» (Beyhaqi, 2015)

حسگر: محذوف است و احتمالاً به معنای مخاطبان تاریخ بوده‌است. پدیده: آن (که اشاره به تاریخ دارد).

فرایند: کشد (حمل شود)

ب. «... چون اطراف و اکناف را دیدند به سواران مشحون و هوا را از گرد خیول شبگون...» (Juwaynī, 2022: 76)

حسگر: آن‌ها [محذوف]

پدیده: اطراف و اکناف را

فرایند: دیدند

1. mental Process
2. sensor
3. personification
4. phenomenon

سه - فرایند رابطه‌ای^۱

فرایند رابطه‌ای با برقراری نوعی ارتباط در میان دو مفهوم، عموماً برای توصیف و شناساندن مسئله‌ها و مقوله‌های گوناگون به کار می‌رود. این فرایند، برخلاف دو فرایند مادی و ذهنی که مربوط به بیان تجربه ما از جهان بیرونی و درونی هستند، به ما کمک می‌کند تا بتوانیم در میان مفاهیم و مقوله‌های گوناگون، بدون توجه به اینکه مربوط به جهان درونی یا بیرونی‌اند، ارتباط برقرار کنیم.

فرایندهای رابطه‌ای برای ایجاد نوعی ارتباط در میان دو مقوله یا مفهوم به کار گرفته می‌شوند. بنابراین بندهای رابطه‌ای شامل دو شرکت‌کننده می‌شوند که گونه‌ای ارتباط در میان آن‌ها شکل می‌گیرد. این شرکت‌کننده‌ها، با توجه به نوع دسته‌بندی فرایندهای رابطه‌ای، نام‌های متمایزی را به خود اختصاص می‌دهند. بنابراین، لازم است که ابتدا به انواع فرایندهای رابطه‌ای پردازیم و پس از آن، شرکت‌کننده‌ها دخیل را بررسی کنیم.

فرایندهای رابطه‌ای، در نخستین قدم، به دو دسته کلی، فرایندهای وصفی^۲ و شناسایی^۳، گروه‌بندی می‌شوند. این دسته‌بندی بیانگر دو نوع متمایز ارتباط است: ارتباط وصفی (اسنادی) و ارتباط شناسایی.

۳.

الف. «ازین قوم که من سخن خواهم راند، یک دو تن زنده‌اند.» (Beyhaqi, 2015: 226)

(226)

حامل: یک دو تن
شاخص: زنده

فرایند: اند (وصفی / کیفیتی) جامع علوم انسانی

تخت ملک پس از پدر وی را خواهد بود.

شناخته: وی را

شناسا: تخت ملک

فرایند: خواهد بود (شناسایی)

ب. «فرع و هول مستولی گشت.» (Juwaynī, 2022)

1. relational process
2. attributive
3. identifying

حامل: فزع و هول

شاخص: مستولی

فرایند: گشت (وصفی / کیفیتی)

«فلان کسم» (Juwaynī, 2022)

شناخته: من (محدوف)

شناسا: فلان کس

فرایند: ام – هستم (شناسایی)

در ادامه، هر کدام از گروه وصفی یا شناسایی، به سه گونه متفاوت دسته‌بندی می‌شوند:

الف) فرایند تأکیدی: «پربسامدترین افعالی که در این فرایند به کار می‌روند افعال ربطی هستند: بودن، شدن، گشتن و گردیدن. البته، فعل‌های دیگری همچون نمودن، به‌نظر رسیدن، به‌نظر آمدن و ... نیز نقش این فرایند را ایفا می‌کنند. شرکت‌کنندگان این فرایند بسته به این که در طبقه شناسایی یا کیفیتی قرار بگیرند، برچسب‌های متفاوتی می‌پذیرند و با مقولات نحوی متفاوتی متجلی می‌شوند.» (Sadri, 2015: 66)

ب) فرایند حاشیه‌ای: هنگامی که یکی از عناصر حاشیه‌ای، یعنی زمان، مکان، روش، علت، همراهی، نقش، موضوع و جانب، در قالب فعل رابطه‌ای یا یکی از مشارکان در بند رابطه‌ای حضور پیدا کنند، ما با یک بند رابطه‌ای حاشیه‌ای روبه‌رو هستیم. گفتنی است که بندهای حاشیه‌ای نیز به دو دسته وصفی و شناسایی گروه‌بندی می‌شوند.

پ) فرایند ملکی: «در گونه ملکی، رابطه بین دو جزء زبانی از نوع مالکیت است. یک ماهیت مالک دیگری است ... افزون‌بر دارا بودن در مفهوم دقیق مالک بودن، دسته‌بندی بندهای ملکی همچنین حاوی یک مفهوم کلی‌تر عمومی‌تر است - دارا بودن اعضای بدن و بقیه روابط اعضا به کل، دربرگرفتن، درگیر بودن و {موارد} مشابه آن.» (Halliday, 2014: 295)

چهار- فرایند رفتاری

فرایند رفتاری در میان دو فرایند اصلی مادی و ذهنی جای می‌گیرد. فعل‌های این گروه شباهت‌هایی با فرایندهای مادی و ذهنی دارند ولی براساس مؤلفه‌هایی نیز متمایز می‌شوند. هرچند، «آن‌ها کم‌تمایزترین همه شش نوع فرایند هستند، چرا که آن‌ها ویژگی‌های تعریف‌شده‌ای مختص به خودشان ندارند؛ بلکه، تاندازه‌ای شبیه به {فرایندهای} مادی و تاندازه‌ای شبیه به {فرایندهای}

ذهنی‌اند.» (Halliday, 2014: 301) براین مبنای تشخیص فرایندهای رفتاری و ایجاد تمایز میان آن‌ها با دو دسته مادی و ذهنی، در برخی موارد دشوار است.

در تعریف این دسته از فرایندها باید گفت که «این‌ها فرایندهای {بازنماینده} رفتار کاراندام‌شناسانه^۱ و روانشناسانه هستند، مانند نفس کشیدن، سرفه کردن، لبخند زدن، رویا دیدن و خیره شدن.» (Halliday, 2014: 301) شرکت کننده این دسته از فرایندها، رفتارگر^۲ نام دارد که همان کسی است که رفتار مدنظر را انجام می‌دهد. این شرکت کننده، مانند حسگر فرایند ذهنی، معمولاً یک موجودیت هوشیار است. مانند:

۴.

الف. «تا پادشاهی بزرگ و جبار بر چاکری خشم گرفتی.» (Beyhaqi, 2015).

رفتارگر: پادشاهی جبار

فرایند: خشم گرفتی

ب. «و پوشیده خنده می‌زدندی.»

رفتارگر: آن‌ها (محدوف)

فرایند: خنده می‌زدندی

پنج - فرایند بیانی

فرایند بیانی دومین مورد از فرایندهای فرعی به‌شمار می‌آید و در میان دو فرایند اصلی ذهنی و رابطه‌ای قرار می‌گیرد. این شاخه دربرگیرنده آن گروه از فعل‌ها و بندهاست که مرتبط با بیان کردن چیزی هستند. سه شرکت کننده الزامی در این بندها وجود دارند: گوینده^۳؛ مخاطب/گیرنده^۴؛ گفته^۵.

۵.

الف. «چیزها کرد و گفت که اکفا ...» (Beyhaqi, 2015: 227)

گوینده: او

گزارش: چیزها

1. physiological
2. behavior
3. sayer
4. receiver
5. verbiage

فرایند: گفت

ب. «آواز برآورد که فلان کسم». (Juwaynī, 2022)

گوینده: او

گزارش: فلان کسم

فرایند: آواز برآورد

شش - فرایند وجودی

این دسته از فرایندها که در میان فرایندهای رابطه‌ای و مادی قرار می‌گیرند، برای صحبت کردن از وجود داشتن چیز یا ماهیتی یا رخ دادن اتفاق یا پیشامدی استفاده می‌شوند. این فرایندها کمترین فراوانی را در میان فرایندهای شش گانه دارند. فقط یک شرکت کننده در بند وجودی یافت می‌شود که موجود نامیده می‌شود. مانند:

۶.

«نفس و مال شما در حصن امان بماند». (Juwaynī, 2022)

موجود: نفس و مال شما

فرایند: بماند

۳-۱-۱-۱. عناصر حاشیه‌ای

در کنار فرایندها و شرکت کننده‌ها که دو جزء الزامی بند هستند، اجزاء زبانی دیگری نیز وجود دارند که حضورشان الزامی نیست ولی از نظر معنایی نمود آن‌ها قابل تشخیص است و در نظام گذرایی نیز تأثیر گذارند. به همین سبب، بخشی از فرانش تجربی به آن‌ها اختصاص پیدا کرده است. «آن‌ها معمولاً در همه انواع فرایند آزادانه حاضر می‌شوند، و هر جایی که حاضر شوند با یک میزان اهمیت ذاتاً مساوی {است}». (Halliday, 2014: 310) همچنین، گفتنی است که «افزوده می‌تواند به صورت گروه حرف اضافه‌ای، گروه قیدی، گروه اسمی و بند ظاهر شود» (Sadri, 2015: 57).
باین حال، «آن‌ها {عناصر حاشیه‌ای} پتانسیل نهاد واقع شدن را ندارند» (Halliday, 2014: 311).
هلیدی عناصر حاشیه‌ای را به سه دسته متفاوت گروه‌بندی می‌کند که هر کدام دارای زیرگروه‌های گوناگونی هستند.

الف) گستره^۱: این عنصر حاشیه‌ای «میزان گسترش فرایند را در زمان-مکان تبیین می‌کند: فاصله‌ای در فضا که فرایند در آن گسترش می‌یابد یا بازه زمانی که فرایند در آن به وقوع می‌پیوندد» (Halliday, 2014: 315).

ب) موقعیت^۲: «این عنصر بر مکان و زمان جریان فرایند دلالت می‌کند. تناظرات دقیقی بین عبارات زمانی و مکانی وجود دارد و به بیان دیگر، مفاهیم زمانی در بسیاری از موارد براساس الگوهای مکانی بازنمایی می‌شوند، مانند در کتابخانه و در فصل بهار.» (Safaei Asl, 2016: 58)

ج: روش^۳: برای بیان شیوه، روش یا طریقه به وقوع پیوستن فرایند به کار گرفته می‌شود.

د: علت^۴: این عنصر حاشیه‌ای برای بیان چرایی، دلیل و مقصود به وقوع پیوستن اتفاقات استفاده می‌شود.

ه: احتمال^۵: «افزوده احتمال مؤلفه‌ای را که وقوع فعل به آن بستگی دارد، معین می‌کند» (Halliday, 2014: 315).

و: همراهی^۶: «همراهی گونه‌ای از شرکت‌کننده توأمان در فرایند است و بیان‌کننده معانی «با»، «یا» و «بدون» در جایگاه حاشیه‌ای است.» (Halliday, 2014: 324)

ز: نقش^۷: «این دسته معانی بودن و تبدیل شدن را به شکل حاشیه‌ای تعبیر می‌کند؛ «نقش» مشابه شاخص یا ارزش در یک بند رابطه‌ای تأکیدی است.» (Halliday, 2014: 326)

ح: موضوع^۸: موضوع با حروف اضافه‌ای چون درباره، درخصوص، درباب، درپیرامون، به اعتبار، باتوجه به، در رابطه با، با ارجاع به، و تحت عنوان بیان می‌شود.

ط: زاویه^۹: «زاویه یا مرتبط با گوینده بند بیانی است، با مفهوم همان گونه که ... می‌گویید، یا {مرتبط با} حس گر بند ذهنی {است}، با مفهوم همان طور که ... فکر می‌کند. می‌توانیم نوع اول را منبع بنامیم، از آن جایی که این {نوع} برای بیان کردن منبع اطلاعات استفاده می‌شود ... می‌توانیم نوع دوم را نظرگاه بنامیم، از آن جایی که این {نوع} برای بیان کردن اطلاعات دریافت شده به وسیله بند از نظرگاه یک شخص استفاده می‌شود.» (Halliday, 2014: 326)

-
1. extent
 2. location
 3. manner
 4. cause
 5. contingency
 6. accompaniment
 7. role
 8. matter
 9. angle

۴. بررسی یافته‌ها

نخست، اشاره به این نکته الزامی است که مبنای این پژوهش برای انتخاب پاره‌گفتارهایی از این دو کتاب، بند بوده‌است، البته «بند» در معنایی که در دستور نقشگرایی نظام‌مند کاربرد دارد. همه این بندها بر مبنای این نظریه تجزیه شده‌اند. به بیان جزئی‌تر، در قدم نخست، نوع فعل آن‌ها از میان دسته‌بندی شش‌گانه هلیدی از فعل (فرایند) تعیین شده‌است. در ادامه، شرکت‌کننده‌های این فعل‌ها بررسی شده‌اند. اشاره به این شرکت‌کننده‌ها با تأکید بر ساحت معنی‌شناسانه جمله‌ها بوده‌است. بنابراین، در صورتی که یکی از شرکت‌کننده‌ها حذف شده، اما معنای آن در جمله به نحوی نمود داشته است، به آن اشاره شده‌است.

در این جا می‌کوشیم تا داده‌های به دست آمده از خلال ۵۰۰ بند در تاریخ بیهقی و ۵۰۰ بند در تاریخ جهانگشا را دسته‌بندی کنیم و پس از مقایسه داده‌ها به روش کمی، الگوهای معنایی نهفته را استخراج کرده تا به تحلیل‌های دقیق‌تری دست یابیم که امکان توصیف و تحلیل یافته‌ها با توجه به بافت اجتماعی-فرهنگی در ژانر ادبی فراهم شود.

در راستای پاسخ به پرسش‌های کانونی این پژوهش، یعنی میزان کارآمدی این نظریه در بیان شباهت‌ها و تفاوت‌های معنادار تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشا، لازم است ابتدا به بررسی این مسئله بپردازیم که به طور کلی، حالت بی‌نشان و نشان‌دار فراوانی فرایندها به چه شکل است. به بیان دیگر، فرایندهای شش‌گانه هلیدی عمدتاً با چه میزان از تکرار در متن‌های گوناگون تکرار می‌شوند؟ آیا الگوی مشخصی برای این مسئله وجود دارد یا اینکه فراوانی این فرایندها در هر متن متغیر است؟

هلیدی پژوهشی بر روی فرایندهای ۸۴۲۵ بند تصادفی انجام داده و داده‌های به دست آمده را در کتاب خود منتشر کرده‌است (Halliday, 2014: 215). می‌توان از این داده‌ها به عنوان حالت بی‌نشان فراوانی فرایندها یاد کرد. همسو با پژوهش هلیدی، درصد فراوانی این فرایندهای شش‌گانه به شرح زیر است:

- فرایند مادی با فراوانی تقریبی ۳۳۰۰ مورد (حدود ۳۹ درصد) در جایگاه اول؛
- فرایند رابطه‌ای با فراوانی تقریبی ۳۰۰۰ مورد (حدود ۳۶ درصد) در جایگاه دوم؛
- فرایند ذهنی با فراوانی تقریبی ۸۰۰ مورد (حدود ۱۰ درصد) در جایگاه سوم؛
- فرایند گفتاری با فراوانی تقریبی ۷۰۰ مورد (حدود ۸ درصد) در جایگاه چهارم؛
- فرایند رفتاری با فراوانی تقریبی ۲۵۰ مورد (حدود ۴ درصد) در جایگاه پنجم؛
- فرایند وجودی با فراوانی تقریبی ۲۰۰ مورد (حدود ۳ درصد) در جایگاه ششم.

دستور نقش‌گرای نظام‌مند با به‌کارگیری فرانش‌ها در تلاش است تا به مؤلفه‌ای برسد که سیاق^۱ نامیده می‌شود. توجه به سبک نوشتار علمی و تفاوت آن با سبک گفتگوی کوچه و بازار نمونه‌ای است روشن از تفاوت سیاق در زبان. این سه فرانش به ما کمک می‌کنند تا بتوانیم سیاق‌های گوناگون را بازناسیم و ویژگی‌های تمایزدهنده هر کدام را درک کنیم. هر دو کتاب تاریخ جهانگشای و تاریخ بیهقی به بیان تاریخ عصر خود پرداخته‌اند و از این جهت، دارای سیاقی مشترک هستند. هرچند که این کتاب‌ها متعلق به دو دوره سیاسی و اجتماعی متفاوت‌اند، به دو سبک نگارش گوناگون نوشته شده‌اند و با بیش از ۲۰۰ سال فاصله از یک‌دیگر آفریده شده‌اند. بنابراین، این نوشتار، افزون‌بر جستجو در داده‌های زبانی برای رسیدن به تفاوت‌ها و تمایزها، به شباهت‌ها نیز توجه خواهد کرد، به امید اینکه گمانه‌هایی از سبک نگارش کتاب‌های تاریخی، در معنای عمومی‌شان، به‌دست دهد.

۴-۱. مقایسه شباهت‌های سبک‌شناختی تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی

جدول ۱: مقایسه فرایندها در دو کتاب تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی

نوع فرایند	تاریخ بیهقی		تاریخ جهانگشای جوینی	
	فراوانی	درصد نمود	فراوانی	درصد نمود
مادی	۲۴۳	٪۴۸،۱۲	۲۸۶	٪۵۶،۶۳
رابطه‌ای	۹۱	٪۱۸،۰۲	۹۷	٪۱۹،۲۱
گفتاری	۷۹	٪۱۵،۶۴	۴۰	٪۷،۹۲
ذهنی	۷۵	٪۱۴،۸۵	۶۸	٪۱۳،۴۷
رفتاری	۱۰	٪۱،۹۸	۵	٪۰،۹۹
وجودی	۷	٪۱،۳۹	۹	٪۱،۷۸
جمع کل	۵۰۵	٪۱۰۰	۵۰۵	٪۱۰۰

براساس داده‌های جدول نخست، یکی از برجسته‌ترین شباهت‌ها در میزان استفاده از فرایندهای مادی است: ۴۸ درصد در تاریخ بیهقی و ۵۶ درصد در تاریخ جهانگشا. این فرایندها به نویسنده کمک می‌کنند مشاهدات خود را به شکلی ملموس ثبت کند و از سوی دیگر، به مخاطب این قابلیت را می‌دهند تا دیده‌های نویسنده را بهتر درک نماید. با توجه به این مقدمات، می‌توان

این گونه تبیین کرد که ابوالفضل بیهقی و عظاملک جوینی با استفاده پرتکرار از فرایند مادی، کوشیده‌اند پیشامدها و وقایعی را که مورد نظر داشته‌اند، بیان کنند. هر دوی این نویسندگان از جمله افراد نزدیک به دربار بوده‌اند و بی‌گمان بسیاری از رخدادها را از نزدیک دنبال کرده‌اند. با این حال، ممکن است این مسئله در هر کتاب دلایل متفاوتی داشته باشد. به بیان دیگر، احتمالاً افزایش کاربرد فرایند مادی در اثر جوینی به آن سبب بوده که این نویسنده بخش‌های چشمگیری از وقایع برجسته دوران مغول را به چشم دیده‌است. جوینی سال‌ها هم‌رکاب هولاکوخان بوده و نبردهای بزرگ این پادشاه را، همچون فتح قلاع اسماعیلیه، درک کرده‌است. از سوی دیگر، در آن مواردی هم که نظاره‌گر رقم خوردن حوادث نبوده، مانند روزگار چنگیزخان، ویرانی‌های بازمانده از آن ایام را واری کرده‌است.

این مسئله در تاریخ بیهقی نیز صدق می‌کند؛ ابوالفضل بیهقی، به خاطر مقام درباری‌اش، بسیاری از رویدادها و کنش‌های دوران سلطان مسعود را به چشم دیده و با استفاده از فرایندهای مادی به بیان آن‌ها پرداخته‌است. البته، نباید این نکته را نادیده بگیریم که احتمالاً بیهقی در این استفاده، گونه‌ای تعمد هم داشته‌است؛ چنانکه این نویسنده «مطلب تاریخی را داستانی می‌کند و با افزودن شاخ و برگ و کاستن برخی از عناصر، مطلب را با نثری خوش به صورت داستانی جذاب ارائه می‌دهد، به نحوی که خواننده با روایات قهرمانان و فضای موقعیتی کاملاً آشنا می‌شود و آن را به صورتی زنده حس می‌کند و ذهن و تخیل خود او به داستان شاخ و برگ می‌افزاید و مناظر را مجسم می‌کند.» (Shamisa, 2017: 77) به بیان دیگر، بیهقی گاه از فرایند مادی برای ترسیم یک تصویر کمک می‌گیرد و همین مسئله، فراوانی کاربرد این نوع فرایند را در اثرش افزایش می‌دهد.

دومین شباهت این کتاب‌ها در فراوانی بالای فرایندهای رابطه‌ای است: ۱۸ درصد در تاریخ بیهقی و ۱۹ درصد در تاریخ جهانگشا. «فرایند رابطه‌ای بر چگونگی «بودن» چیزها و پدیدارها اشاره دارد، و این امر را از رهگذر کیفیتی که به آن‌ها نسبت می‌دهد، یا به واسطه بیان موقعیت زمانی- مکانی مترتب بر آن‌ها، و یا از طریق بیان تملکی که بر آن می‌رود، صورت می‌دهد و این اغلب با فعل «بودن» بیان می‌شود.» (Mohajer & Nabavi, 2014: 45). بنابراین، می‌توان این گونه برداشت کرد که این دو کتاب تاریخی به سبب اینکه در تلاش بوده‌اند تا ماجراهای زمان خود را توصیف کنند، به شکل چشمگیری از فرایندهای رابطه‌ای کمک گرفته‌اند. این فرایندها به نویسندگان کمک کرده‌اند تا با نسبت دادن مسائل و مفاهیم درونی و بیرونی به یکدیگر، به مفهوم مورد نظر خود بپردازند. این مسئله هر چند که آشکار به نظر می‌رسد، از اهمیتی ویژه برخوردار است، چراکه از میان شش فرایند دستور نقش‌گرا، فرایند رابطه‌ای یگانه‌گزینه‌ای است که امکان

برقرار کردن نسبت میان دو مقوله (صرف نظر از این که مربوط به جهان بیرون یا درون هستند) را ایجاد می‌کند. این نوع از فرایند، برخلاف مادی و ذهنی که هریک مختص بیان موضوع‌های مرتبط با دو جهان درونی و بیرونی هستند، این امکان را به نویسنده می‌دهد که چارچوب کلی یک روایت را با استفاده از نسبت‌دادن و توصیف کردن چیزها، وقایع و اتفاقات شکل دهد. روی هم رفته، به نظر می‌رسد که فراوانی بالای فرایندهای مادی و رابطه‌ای یکی از ویژگی‌های سبک نگارش کتاب‌های تاریخی است، زیرا این کتاب‌ها در پی به دست دادن تصویری روشن از اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی عصر خود و ناگزیر از استفاده از این دو فرایند هستند.

سومین شباهتی که در فرایندهای دو کتاب تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشا به چشم می‌خورد، حداقل استفاده از فرایند وجودی است: ۱.۳۹ درصد در تاریخ بیهقی و ۰.۷۸ درصد در تاریخ جهانگشا. «فرایند وجودی از موجودیت یا هستی یک پدیده (و یا نیستی آن) سخن می‌گوید. فعل بندهایی که حاوی این فرایند هستند، معمولاً و نه همیشه، فعل «بودن» است.» (p. 47) نخستین دلیل این میزان، ریشه در ماهیت فرایند وجودی دارد و اینکه این فرایند برای کاربرد ویژه‌ای به کار می‌رود. در پیکره هلیدی نیز این نوع از فرایند، با فراوانی حدود ۳ درصد، در پایان جدول قرار دارد. دلیل دیگری که برای این مسئله می‌توان به دست داد، مرتبط با کارکرد و رسالت تاریخ‌نگاری است. در این دسته از کتاب‌ها، کمتر از بودن یا نبودن یا وجودداشتن و وجودنداشتن سخن به میان می‌آید، زیرا این مفاهیم عمدتاً ریشه در تصورات وجودشناسانه دارد که در این نوع از نگارش چندان کارآمد نیست.

مؤلفه دیگری که بیانگر نوعی شباهت در میان این دو کتاب است، بیشترین استفاده از فرایندهای مادی، ذهنی و گفتاری است، به شکلی که شرکت‌کننده اول (فاعل منطقی) محذوف است و شرکت‌کننده دوم (جزء گذراساز در دستور سنتی) حاضر. فرایندهایی که شرکت‌کننده اول و دومشان در بند حضور دارند، نیز در جایگاه دوم قرار می‌گیرند. به‌باور نگارندگان، این مسئله پیش از هر چیزی، ویژگی زبان فارسی به‌شمار می‌آید که زبانی ضمیرانداز^۱ است. «ضمیرانداز» اصطلاحی است در نظریه حاکمیت و مرجع‌گزینی و به‌عاملی اشاره دارد که امکان یا نبودامکان حذف فاعل جمله را بررسی می‌کند. ایتالیایی و فارسی از زبان‌های ضمیرانداز هستند، زیرا دارای جمله‌های بدون فاعل دستوری هستند. (Rasekh-Mahand 2014: 249-250) البته، با دقت بیشتر در این داده‌ها می‌بینیم که در تاریخ بیهقی فراوانی کاربرد فرایندها به شکلی که هر دو شرکت‌کننده حاضر هستند، از تاریخ جهانگشا بیشتر است. این مسئله را می‌توان مرتبط با سبک نگارش بیهقی

(سبک بینابین) و تفاوت آن با شیوه جهانگشا (سبک فنی و گاهی مصنوع) دانست.

۴-۲. ویژگی‌های تمایز دهنده تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی

نخستین تفاوت برجسته در میان تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای، افزایش چشمگیر کاربرد فرایند گفتاری در تاریخ بیهقی است: ۱۵ درصد در تاریخ بیهقی و ۷ درصد در تاریخ جهانگشا. «فرایند گفتاری فرایندی است با فعل‌هایی که همه از نوع «گفتن» اند و بیش‌تر در بندهای مرکب ظاهر می‌شوند.» (Mohajer & Nabavi, 2014: 47) این مسئله به شکل‌های گوناگونی قابلیت تفسیر دارد. احتمالاً دلیل استفاده نشان‌دار از این نوع فرایند، تلاش بیهقی برای بیان منابع تاریخ خود و گونه‌ای مستندسازی است. همان‌گونه که دکتر خطیب‌رهربر درباره بیهقی می‌نویسد: «هرچه از خامه توانای او تراوش کرده یا به چشم خویش دیده و یا از کسانی که بر گفتارشان اعتماد توان کرد شنیده و یا در کتب معتبر خوانده است.» (Khatib Rahbar, 2015: 16) درمقابل، فراوانی این‌گونه از افعال در تاریخ جهانگشای نصف است. جوینی، برخلاف بیهقی که عمده نقل‌قول‌های خود را با اطلاعات مرتبط با راوی آراسته است، به گونه دیگری به روایت تاریخ می‌پردازد. اگر در این مورد، تاریخ بیهقی را با پیکره هلیدی نیز مقایسه کنیم، درمی‌یابیم که میزان استفاده بیهقی از فرایند گفتاری دو برابر است. این مسئله، تأیید دیگری است بر نشان‌دار بودن فراوانی این فرایند در تاریخ بیهقی. «ایراد تمثیل و شاهد {در تاریخ بیهقی} بدین طریق است که نویسنده جای به‌جای از کتاب خود من‌باب تمثیل، حکایتی از حکایات پیشینیان ذکر می‌کند، مانند حکایت فضل بن ربیع بمناسبت ذکر حسنک و حکایات انوشیروان و بزرجمهر و غیره - و همچنین قطعه‌ها یا ابیاتی با ذکر نام گوینده برای تأیید مدعا می‌آورد که ربطی به اصل تاریخ ندارد مانند قطعاتی از رودکی و دقیقی و لبیبی و ابوالطیب مصعبی، و قطعه‌های تازی از شعرای عرب چون متنبی و ابوالعتاهیه و غیره و گاهی هم ابیاتی بدون ذکر گوینده بمناسبت مقام آورده است، لیکن بیشتر به طریق اول است، و در نثرهای بعد طریقه دوم رواج یافته و طریقه اول از میان می‌رود.» (Bahar, 1969: 70).

نکته دیگری که در بررسی تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای به چشم می‌آید، استفاده بیهقی از گونه‌های متفاوت فرایند رابطه‌ای است، درحالی‌که در تاریخ جهانگشای صرفاً از دو گونه متفاوت این فرایند استفاده شده است. در هر دوی این کتاب‌ها فراوانی این فرایند حدود ۱۸ درصد است، ولی جزئیات بهره‌گیری از آن تا اندازه‌ای متفاوت است. از ۹۱ مورد فرایند رابطه‌ای که در تاریخ بیهقی استفاده شده، ۳۵ درصد از آن، فرایند رابطه‌ای تأکیدی وصفی است، ۲۶ درصد تأکیدی شناسایی، ۴ درصد ملکی وصفی، ۳ درصد ملکی شناسایی و ۲ درصد حاشیه‌ای وصفی. از ۹۷ مورد

فرایند رابطه‌ای که در تاریخ جهانگشا استفاده شده، ۵۵ درصد فرایند رابطه‌ای تأکیدی وصفی است و حدود ۲۲ درصد تأکیدی شناسایی. در بخش‌های گذشته، به این نکته اشاره کردیم که این نوع از فرایند با انواع گوناگون خود، این امکان را به نویسنده می‌دهد که بر چگونگی بودن چیزها و پدیدارها اشاره کند. بنابراین، می‌توان این گونه برداشت کرد که بیهقی بیشتر از جوینی از ظرفیت‌های فعل‌های اسنادی بهره برده تا توصیف‌های متفاوت‌تر، جزئی‌تر و رنگین‌تری به دست دهد. این مسئله می‌تواند ریشه در این گزاره داشته باشد که «بیهقی به بیان صرف وقایع -آن چنان که مرسوم مورخان است- نپرداخته، بلکه در بسیاری موارد آن‌ها را رنگ داستان داده و چون زبان روایت در اثر او قوی است، در بخش‌هایی از کتاب خواننده با داستان‌واره‌هایی جذاب رو به روست که خواندن آن، وی را نمی‌آزارد.» (Gholamrezaei, 2015: 101).

گذشته از فرایندهای شش‌گانه که مرکز بند به‌شمار می‌آیند، بایسته است که سری هم‌بزنیم به وضعیت عناصر حاشیه‌ای در این دو کتاب. جزئیات استفاده از این اجزا زبانی در جدول (۲) و (۳) به شکل گسترده آورده شده است. روی هم رفته ۵۰۵ بند تاریخ بیهقی، ۲۰۳ عنصر حاشیه‌ای قرار دارد؛ در حالی که در ۵۰۵ بند تاریخ جهانگشا، ۳۱۹ عنصر حاشیه‌ای یافته شد. این مسئله، ریشه در تفاوت سبکی این دو کتاب دارد. بنا به نظر سبک‌شناسان، سبک تاریخ بیهقی «بینابین» است. این سبک نگارش با این که تفاوت‌هایی با نثر مرسل دارد، همچنان بیشتر به نثر مرسل می‌برد تا نثر فنی. به‌طور مثال، یکی از ویژگی‌های سبک بینابین تمایل به گونه‌ای از اطناب است؛ هرچند، همچنان این اطناب تفاوت زیادی با اطناب نثر فنی و مصنوع دارد. «روش ایجاز و مساوات در این دوره تا حدودی جای خود را به اطناب می‌سپرد و از این حیث نثر را در حد فاصل، بین سبک ساده قدیم و سبک فنی دوره بعد، قرار می‌دهد.» (Shamisa, 2011: 56) در سوی دیگر این ماجرا، تاریخ جهانگشای جوینی قرار دارد که یکی از کتب نثر فنی به‌شمار می‌آید. این سبک نگارش به اطناب (حاشیه‌رفتن و جمله‌های معترضه) و آوردن هم‌معناهای پی‌درپی مشهور است.

جدول ۲: مقایسه عناصر حاشیه‌ای در تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی

نوع عنصر حاشیه‌ای	تاریخ بیهقی		تاریخ جهانگشای جوینی	
	فراوانی	درصد نمود	فراوانی	درصد نمود
موقعیت	۸۳	٪۴۱,۷۹	۱۵۷	٪۴۹,۲۲
روش	۴۴	٪۲۰,۹۰	۴۵	٪۱۴,۱۱
علت	۳۰	٪۱۴,۹۳	۵۷	٪۱۷,۸۷
گستره	۱۶	٪۷,۹۶	۲۵	٪۷,۸۴
همراهی	۱۴	٪۶,۴۷	۱۲	٪۳,۷۶
موضوع	۱۱	٪۵,۴۷	۱۲	٪۳,۷۶
زاویه	۳	٪۱,۴۹	۴	٪۱,۲۵
احتمال	۲	٪۱,۰۰	۶	٪۱,۸۸
نقش	۰	٪۰,۰۰	۱	٪۰,۳۱
جمع کل	۲۰۳	٪۱۰۰	۳۱۹	٪۱۰۰

در ادامه، به بررسی بندها از نظر تعداد عناصر حاشیه‌ای می‌پردازیم. در تاریخ بیهقی ۶۶ درصد بندها بدون عنصر حاشیه‌ای، ۲۸ درصد با یک عنصر حاشیه‌ای، ۵ درصد با دو عنصر حاشیه‌ای و ۰,۴۰ درصد با سه عنصر حاشیه‌ای بروز پیدا کرده‌اند. از سوی دیگر، در تاریخ جهانگشای ۵۰ درصد بندها بدون عنصر حاشیه‌ای، ۳۸ درصد با یک عنصر حاشیه‌ای، ۱۰ درصد با دو عنصر حاشیه‌ای و ۱,۳۹ درصد با سه عنصر حاشیه‌ای همراه شده‌اند. مقایسه این داده‌ها بیان‌گر این دقیقه است که تعداد بندهای تاریخ جهانگشای که دارای ۱، ۲ و ۳ عنصر حاشیه‌ای هستند، از تعداد این موارد در تاریخ بیهقی بیشتر است؛ در مواردی دو برابر آن کتاب. استفاده از چند عنصر حاشیه‌ای در جمله، یکی از عواملی است که ارتباطی مستقیم با افزایش طول جمله‌ها دارد و در برخی موارد نیز پیچیدگی‌هایی را در فهم جمله ایجاد می‌کند. می‌توان این مورد را یکی دیگر از وجوه تمایز سبک جهانگشا و سبک بیهقی در نظر گرفت. «به نظر می‌رسد این کتاب را نوبت بنویت و در احوال مختلف و سرعت تحریر کرده‌است، گاهی گرم اطناب و تطویل‌های بلاطایل می‌شود و گاه از فرط ایجاز و اختصار خواننده را بزحمت می‌اندازد، اما به‌طور کلی اطناب و ایراد مترادفات از لفظ و جمله بر ایجاز غلبه دارد و جمله‌ها ازین روی بلند و در حال بهم در فشرده است، و از جمله‌های کوتاه و دلچسب که در تاریخ بلعمی و تاریخ سیستان و بیهقی سراغ داریم خالی و بی‌بهره است.» (Shamisa, 2011: 70).

۳: جدول مقایسه وضعیت بندها بر مبنای تعداد عناصر حاشیه‌ای در دو کتاب تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی

تاریخ جهانگشای جوینی		تاریخ بیهقی		نوع بند بر مبنای
فراوانی	درصد نمود	فراوانی	درصد نمود	تعداد
۲۵۳	۵۰,۱۰	۳۳۱	۶۵,۹۴٪	بند بدون عنصر حاشیه‌ای
۱۹۲	۳۸,۰۲٪	۱۴۷	۲۸,۷۱٪	بند با یک عنصر حاشیه‌ای
۵۳	۱۰,۵۰٪	۲۵	۴,۹۵٪	بند با دو عنصر حاشیه‌ای
۷	۱,۳۹٪	۲	۰,۴۰٪	بند با سه عنصر حاشیه‌ای
۵۰۵	۱۰۰٪	۵۰۵	۱۰۰٪	جمع کل

با بررسی گونه‌های مختلف عناصر حاشیه‌ای در دو کتاب تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشا، چند مسئله جلب توجه می‌کند. نخستین مورد، میزان بهره‌گیری از عنصر حاشیه‌ای موقعیت در این دو اثر است: ۸۳ مورد در تاریخ بیهقی و ۱۵۷ مورد در تاریخ جهانگشا. عنصر حاشیه‌ای موقعیت که شامل موقعیت زمانی و مکانی می‌شود، نمودی تقریباً دو برابری در تاریخ جهانگشا دارد. این مطلب از جنبه‌های گوناگونی قابل بررسی است. به‌باور نگارنده، برجسته‌ترین دلیلی که این میزان از استفاده را توجیه می‌کند، تفاوت کمی این دو کتاب و حجم مطالب هر اثر است. تاریخ جهانگشای جوینی در برهه‌ای از زمان نوشته شده که یکی از بزرگ‌ترین جنگ‌های تاریخ بشری در آن به‌وقوع پیوسته‌است. عظاملک جوینی نیز بر آن بوده تا مهمترین رخداد‌های این دوره را در کتابی نه‌چندان مفصل (سه جلد) ثبت کند. بی‌راهه نیست اگر چنین برداشت کنیم که عظاملک ناچار بوده که به‌شکل کلی و گاهی مختصر به بیان موضوعاتی پردازد که هریک در بخش خاصی از این سرزمین و در زمان خاصی به‌وقوع پیوسته‌است، درحالی‌که بیهقی بر روی هر واقعه تاریخی متمرکز شده و گاه تاروپود آن را بیرون کشیده‌است. با توجه به این پیش‌فرض‌ها، این گونه به‌نظر می‌رسد که عظاملک ناچار بوده با اشاره‌پی‌درپی به موقعیت زمانی و مکانی چیزها و پدیدارها، مقدمات درک آن‌ها را ساده‌تر کند تا به‌شکل اجمالی به بیان منظور خود پردازد و به‌دنبال بیان مسائل دیگر برود. ازسوی‌دیگر، بیهقی با چنین ضرورتی دست‌وپنجه نرم نمی‌کرده‌است و حتی بنا به گفته خود،

قصد نگارش تاریخ پایه‌ای را داشته‌است. در نتیجه، فراوانی کاربرد این عنصر حاشیه‌ای در تاریخ بیهقی کاهش پیدا کرده‌است. دلیل دیگر این تفاوت را می‌توان در تفاوت سبک روایی دو کتاب دانست: «منطق حکم می‌کند که در کتاب‌های تاریخی قید زمان و مکان بیش از قیود دیگر تکرار شود. اما در تاریخ بیهقی قید حالت یا چگونگی بر قید مکان پیشی می‌گیرد، این اختلاف نحوی، نشانه‌ای است که همراه با دیگر نشانه‌ها تاریخ بیهقی را از متون تاریخی متمایز می‌کند و به متون داستانی پیوند می‌دهد» (Seyed Ghasem, 2019: 207).

دیگر، فراوانی کاربرد عنصر حاشیه‌ای علت است: ۳۰ مورد در تاریخ بیهقی و ۵۷ مورد در تاریخ جهانگشای. البته، هیچ تضمینی در این مسئله وجود ندارد که رابطه‌ای منطقی در میان کنش شکل گرفته در بند و عنصر حاشیه‌ای علت وجود داشته باشد. به بیان دیگر، ممکن است در برخی موارد، نویسنده نظر شخصی خود یا استنباطش از علت کنش‌ها و پدیدارها را در قالب عنصر حاشیه‌ای علت بیان کند. استفاده از این عنصر حاشیه‌ای در یک کتاب تاریخی، برانگیزنده این شبهه است که گونه‌ای از جهت‌گیری یا قضاوت در گزارش رویدادها وجود دارد. بنابراین، می‌توان این گونه استنباط کرد که عظاملک جوینی به سبب محدود بودن زمان، اطمینان از دلیل به وقوع پیوستن مسائل یا دلایلی دیگر، گرایش بیشتری به بیان دلایل و سبب‌هایی که در پشت کنش‌ها و رویدادها بوده‌اند، نشان داده‌است، در حالی که در تاریخ بیهقی چنین نیست. ممکن است بیهقی این دسته از مفاهیم را به جای آنکه به شکل مستقیم بیان کرده باشد، از زبان شخصیت‌هایی که معتبر بودند نشان بر او روشن بوده، مطرح کرده باشد یا بنابه مصلحتی، از ابراز نظر در مورد سبب مسائل پرهیز کرده باشد.

تفاوت رویکرد بیهقی و جهانگشا در این موضوع می‌تواند دلایل و آبشخورهای درون‌متنی و برون‌متنی گوناگونی داشته باشد. یکی از این موارد احتمالاً ریشه در حاکمیت گفتمان خردگرایی در دوره بیهقی و تسلط گفتمان اشعری در دوران عظاملک دارد. بنابراین مقدمات، عظاملک با استفاده بیشتر از عنصر حاشیه‌ای علت، قصد داشته پدیدارها و اتفاقات عصر خود را توجیه کند و در مسیر اقتناع‌سازی مخاطب قدم بردارد؛ البته که این اقتناع‌سازی لزوماً جنبه استدلالی و برهانی ندارد (Dalvand & Tajbakhsh, 2015).

۶. نتیجه‌گیری

بر مبنای آنچه در بخش بررسی یافته‌ها مطرح شد، بیشترین میزان شباهت دو کتاب تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی در فراوانی فرایندهای شش‌گانه است. از یک سو، در هر دو کتاب، با میزان کمی تفاوت، دو فرایند مادی و رابطه‌ای بیشترین بسامد را دارند. از سوی دیگر، فرایندهای

وجودی و رفتاری کمترین فراوانی را دارند. این مسئله، پیش از هر چیزی، بیانگر سیاق یگانه این دو کتاب است. رسالت هر دوی این کتاب‌ها بیان رویدادها و پدیدارهای عصر خودشان بوده و به همین سبب، ابزارهای نسبتاً مشابهی را برای بیان آن به کار گرفته‌اند. هرچند، تفاوت‌ها نیز نادیده گرفته نمی‌شوند. برجسته‌ترین تمایزی که در داده‌های مرتبط با فرایندهای تاریخ بیهقی نسبت به تاریخ جهانگشا یافت شد، افزایش چشمگیر استفاده از فرایند گفتاری در این کتاب است که احتمالاً ریشه در سبک ویژه بیهقی در بیان مستندسازی کلام خود و بیان رخدادها دارد.

گذشته از فرایندهای شش‌گانه که از دیدگاه دستور نقش‌گرای نظام‌مند در جایگاه هسته‌بند هستند، در ساحت عناصر حاشیه‌ای تمایزهای بیشتری یافت شد. نخستین مورد، میزان بروز عناصر حاشیه‌ای است که در تاریخ بیهقی ۲۰۳ مورد و در تاریخ جهانگشای ۳۱۹ مورد است. جدای از این، فراوانی عناصر حاشیه‌ای مشخصی، نظیر عنصر حاشیه‌ای موقعیت (زمان و مکان)، در تاریخ جهانگشا دوبرابر است. شرکت‌کننده علت نیز در تاریخ جهانگشای نمود بیشتری نسبت به تاریخ بیهقی دارد. همچنین، چنان‌که در جدول سوم بیان شده است، در تاریخ جهانگشای تعداد بندهایی که با یک، دو و سه عنصر حاشیه‌ای همراه شده‌اند بیشتر از تاریخ بیهقی است. این مسئله، زمانی بهتر درک می‌شود که در نظر داشته باشیم یکی از برجسته‌ترین ویژگی‌های نثر فنی (نثر تاریخ جهانگشای) بلندی و پیچیدگی جمله‌ها است در حالی که در نثر بینابین (سبک نگارش تاریخ بیهقی) نویسندگان به استفاده از جمله‌ها ساده‌تر گرایش دارند.

بر مبنای این یافته‌ها، می‌توان این‌گونه برداشت کرد که در کتاب‌هایی با سیاق مشترک، بروز تفاوت‌ها در ساحت کانونی فرانشش تجربی، یعنی فرایندها، کمتر است. باین حال، توجه به عناصر حاشیه‌ای، درصد بروز آن‌ها و فراوانی هر کدام، می‌تواند سرخی برای رسیدن به سبک شخصی نویسنده یا شیوه رایج نگارش در آن دوره باشد.

References

- Al Ghizzi, S., & Afrawi, A. (2024). A stylistic analysis of *Two Friends* short story by Guy de Maupassant in terms of Halliday's systemic functional grammar. *Thi Qar Arts Journal*, 2(45). <http://dx.doi.org/10.32792/tqartj.v2i45.550>
- Bahar, M. (1969). *Stylistics or the history of change in Persian prose* (Vol. 2). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Bahar, M. (1998). *Stylistics or the history of change in Persian prose* (Vol. 3). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Bartlett, T., & O'Grady, G. (Eds.). (2017). *The Routledge handbook of systemic functional linguistics*. New York: Routledge.
- Berry, M. (2019). The clause: An overview of the lexicogrammar. In G. Thompson, W. L. Bowcher, L. Fontaine, & D. Schönthal (Eds.), *The Cambridge handbook of systemic functional linguistics* (pp. 92–117). Cambridge:

- Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316337936>
- Beyhaqi, A. (2015). *Tarikh-e Beyhaqi* (K. Khatib Rahbar, Ed.). Tehran: Mahtab. [In Persian]
- Dalvand, Y., & Tajbakhsh, E. (2015). A review of specific practices to take advantage of the Quran in *Tārīkh-i Jahāngushāy-i Juwaynī* and comparison with similar books. *Journal of the Stylistics of Persian Poem and Prose*, 30(8), 45–64. https://bahareadab.com/article_id/150
- [In Persian]
- Dehghani, M. (2021). *The tale of divine and servitude (An analysis of Tarikh-e Beyhaqi from a literary, social, and psychological perspective)* (5th ed.). Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
- Gholamrezaei, M. (2015). *Stylistics of Persian prose from the 4th to the 13th century*. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Halliday, M. A. K. (2014). *Halliday's introduction to functional grammar* (4th ed.; C. M. I. M. Matthiessen, Rev.). New York: Routledge.
- Juwaynī, A. (2022). *The revised text and complete commentary of Tārīkh-i Jahāngushāy-i Juwaynī, based on the manuscript by Mohammad Qazvini* (A. Khatami, Ed.). Tehran: Nashr-e Elm. [In Persian]
- Khatib Rahbar, K. (2015). Introduction. In A. Beyhaqi, *Tarikh-e Beyhaqi* (pp. 11–36). Tehran: Mahtab. [In Persian]
- Khodaei Lighvan, A. (2016). *The grammatical and semantic structure of sentences expressing three main emotions (fear, anger, and affection) in Tarikh-e Beyhaqi, Kalila and Dimna, and Gulistan* (Master's thesis). Faculty of Literature, Al-Zahra University, Iran. [In Persian]
- Lukin, A. (2008). Reading in secondary content areas: A language-based pedagogy (pp. 84–103).
- Masum, R., Ali, K., & Ul Ann, N. (2024). Analysis of *A Haunted House* by Virginia Woolf through the lens of systemic functional linguistics. *Migration Letters*, 21(S8), 594–599. <http://dx.doi.org/10.59670/ml.v21iS8.9365>
- Mehraki, I., & Abbasi, H. (2007). Linguistic functions in *Tārīkh-i Jahāngushāy-i Juwaynī*. *Journal of Epic Literature (Pazhuhesh-Nameh Farhang-o-Adab)*, 2(4), 201–213. <https://sanad.iau.ir/Journal/jpnfa/Article/1115227> [In Persian]
- Meshkotod Dini, M. (2018). *The origin and development of linguistic theories*. Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad. [In Persian]
- Mohajer, M., & Nabavi, M. (2014). *Towards linguistics of poetry*. Tehran: Agah. [In Persian]
- Navabi Sohi, S. A., Aghagolzadeh, F., & Mohseni, A. (2024). Discourse analysis of six stories based on the component of thematic progression: Halliday and Matthiessen's (2014) systemic functional grammar approach. *Journal of Linguistic Research*, 17(54), 37–68. <https://doi.org/10.22051/jlr.2024.45082.2354> [In Persian]
- Rasekh-Mahand, M. (2014). *Descriptive dictionary of linguistic schools*. Tehran: Nashr-e Elmi. [In Persian]
- Rasekh-Mahand, M. (2014). *Descriptive dictionary of syntax*. Tehran: Nashr-e Elmi. [In Persian]
- Sadri, N. (2015). *Stylistic study of Golestan on basis of functional linguistics: According to anecdotes selection from all chapters* (PhD dissertation). Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i

- University, Iran. [In Persian]
- Safaei Asl, I. (2016). *Metafunctional profile of Persian, Azeri Turkish, and English grammar: A typological study* (PhD dissertation). Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Iran. [In Persian]
- Seyed Ghasem, L. (2019). *The eloquence of syntactic structures in Tarikh-e Beyhaqi* (2nd ed.). Tehran: Hermes Publications. [In Persian]
- Sharifi, A. (2018). Context in functional linguistics and its applications in classical Persian literature. *Rokhsar-e Zaban*, 6(2), 74–91.
<https://rokhsarezaban.ir/wp-content/uploads/2019/06/4.pdf> [In Persian]
- Shamisa, S. (2011). *A stylistic survey of Persian prose*. Tehran: Mithra. [In Persian]
- Shamisa, S. (2017). *The history of the evolution of Persian prose*. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Taverniers, M. (2019). Semantics. In G. Thompson, W. L. Bowcher, L. Fontaine, & D. Schönthal (Eds.), *The Cambridge handbook of systemic functional linguistics* (pp. 55–91). Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/9781316337936>
- Vaez, B., & Nasri, A. (2021). Rereading two travelogues of Qajar era based on systemic functional linguistics of Halliday at ideational metafunction level. *Journal of Literary Studies*, 8(20), 129–153.
<http://jls.khu.ac.ir/article-1-1942-fa.html> [In Persian]
- Webster, J. J. (2019). Key concepts and the architecture of language in the SFL model. In G. Thompson, W. L. Bowcher, L. Fontaine, & D. Schönthal (Eds.), *The Cambridge handbook of systemic functional linguistics* (pp. 35–54). Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/9781316337936>
- Yousefi, H. (2002). *A comparative study of Tarikh-e Beyhaqi and Tārīkh-i Jahāngushāy-i Juwaynī from a literary perspective* (Master's thesis). Faculty of Literature and Humanities, Shiraz University, Iran. [In Persian]